

اوصاف اسناد براتی در نظریه‌های حقوقی

مهدی عبدالملکی^۱

چکیده

برای این که سند تجاری بتواند دو اصل سرعت و دقت را در معاملات تجاری محقق کند، ضروری است دارای اوصاف و ویژگی‌های خاصی باشد و از حالت کاغذی به عنوان ابزار اثبات (به مانند اسناد رسمی و عادی) به گونه‌ی مال منقول و غیرمادی تحول یابد و مستقل از معاملات و روابط ابتدایی دارای اعتبار باشد. بدین سان سند تجاری از آن جهت که موجود است، منکر آن نمی توان شد؛ سند، دارای ارزش است و این اعتبار و ارزش، مجرد از روابط مبنایی است. لذا، در اعتبار طلب منعکس در ورقه تردیدی نبوده و در اثر آن، سرعت در بازرگانی تأمین می‌شود. برخی اوصاف اسناد تجاری که محقق‌کننده‌ی این اهداف است، عبارتند از: تجاری بودن عملیات براتی، شکلی بودن عملیات براتی، تنجیزی بودن عملیات براتی، اصل قابلیت انتقال اسناد براتی، مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان سند براتی، اصل استقلال امضانات، تجریدی بودن عملیات براتی، اصل عدم قابلیت استناد به ایرادات و اصل ناشی شدن تعهدات برواتی از سند.

واژگان کلیدی

سند تجاری، اوصاف اسناد تجاری، تعهدات برواتی، عملیات براتی، تجریدی بودن، مسؤولیت تضامنی، استقلال امضانات

۱. کارشناس ارشد حقوق خصوصی

۱. درآمد

بشر پس از تأسیس نهاد معاوضه (مبادله‌ی کالا به کالا) برای مبادلات تجاری، در اثر دشواری‌های آن، به ضرورت وجود کالای واسطه پی برد و به تدریج مسکوکات فلزی را به عنوان کالای واسطه ایجاد کرد. با پدیدار شدن عیوب مسکوکات فلزی، مبادلات با رسید مسکوکات انجام می‌شد؛ سرانجام رسید مسکوکات به اسکناس تحول یافت. با گسترش و پیچیدگی روابط تجاری، بشر به فکر ایجاد جانشین برای پول افتاد؛ بدین سان اسنادی برای جایگزین شدن به جای پول به وجود آمد؛ اسنادی که به تدریج متحول شد.

در عصر جدید، بازرگانان میان تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان، نقش واسطه را ایفا کرده و نیازهای مبادلاتی میان تولیدات در حال گسترش و مصرف رو به تزاید را بر آورده می‌سازند. زندگی حرفه‌ای بازرگانان کاملاً وابسته به معاملات انبوه است. بر خلاف فرد عادی، تاجر در شرایط جدید، تنها به قراردادهای عمده می‌اندیشد. معاملات در نظر چنین شخصی به غیر از کسب منفعت و سود معنای دیگری ندارد. برای نیل به این هدف بازرگانان باید بر قراردادهای خود افزوده و به این روند سرعت بخشند.

رسیدن به چنین خواسته‌ای، دو شرط اساسی دارد: «امنیت» و «سرعت» به هنگام انعقاد و نیز اجرای قراردادهای انبوه خویش با مشتریان. (صقری، ۱۳۸۰، ص ۲۴) از این رو ابزارهای پرداخت باید برای پاسخ‌گویی به این نیازها باشند. تجار در معاملات بازرگانی باید برای پرداخت‌ها تضمین کافی داشته باشند (امنیت)، در عین حال که اخذ این تضمینات نباید با تشریفات زاید موجب کندی مبادلات تجاری شود (سرعت).

به دلیل بالا بودن حجم این معاملات و اغلب مدت‌دار بودن آن‌ها و نیز به جهت مشکلات فراوان حمل پول، استفاده از پول نقد نمی‌تواند ابزار مناسبی برای پرداخت باشد. بدین سان، اسناد تجاری به وجود آمدند تا در مبادلات جایگزین پول

شده و در عین نداشتن مشکلات مربوط به پول، دارای تضمین و اطمینان کافی باشند.

برای تحقق چنین هدفی، سند تجاری باید دارای اوصاف و ویژگی‌های خاصی باشد و از حالت کاغذی به عنوان ابزار اثبات (به مانند اسناد رسمی و عادی) به گونه‌ی مال منقول و غیرمادی تحول یابد. بدین‌سان، سند تجاری خود ارزش مبادلاتی داشته و وصف تجریدی کسب کرده و مستقل از معاملات و روابط ابتدایی دارای اعتبار می‌شود؛ بدین معنی که، سند تجاری از آن جهت که موجود است، منکر آن نمی‌توان شد و دارای ارزش است؛ این اعتبار و ارزش، مجرد از روابط مبنایی است. لذا، دیگر در اعتبار طلب منعکس در ورقه تردیدی وجود نداشته و در اثر آن سرعت در بازرگانی تأمین می‌شود؛ زیرا، همه چیز در راستای امنیت پرداخت سند تجاری سازمان‌دهی شده است.

بنابراین، برات به عنوان یک سند تجاری، دارای اوصافی است که همگی در جهت تأمین «امنیت» و «سرعت» در مبادلات تجاری برای آن اعتبار شده‌اند. به دیگر سخن، تعهدات ناشی از برات برای تمام اطراف دخیل در آن، تعهدی است که در قلمرو حقوق برواتی^۱ (حقوق راجع به اسناد تجاری) ظاهر می‌شود و آن را یک تعهد کامبیر^۲ می‌نامند. (جعفری لنگرودی، ۱۳۵۷، صص ۹۳۹ و ۴۲۲؛ فخاری، بی‌تا، ص ۱۵۵) بنا بر آنچه گفته شد و نیز در راستای تأمین نیازهای دنیای تجارت، نویسندگان حقوق تجارت، اوصاف و ویژگی‌هایی را برای اسناد براتی برشمرده‌اند که می‌توان با تسامح از آن‌ها به قواعد عمومی حاکم بر عملیات براتی تعبیر کرد. در این نوشتار، مقصود از اسناد براتی، اسناد تجاری به معنی اخص است. اسناد تجاری به این معنی، عبارت از اسنادی است که موضوع آن‌ها پول است و بر اساس قوانین و مقررات، دارای شرایط شکلی معینی بوده و متضمن دستور پرداخت مبلغ معینی به رؤیت یا

1. Droit Cambiaire

2. Engagement Cambiaire

سررسید کوتاه‌مدت یا قابل تعیین می‌باشند و به عنوان ابزار پرداخت مورد استفاده قرار گرفته و از امتیازات و ویژگی‌های خاص قانونی برخوردارند. بر این اساس، اسناد براتی عبارت از برات، سفته و چک می‌باشند. با استقراء در آثار نویسندگان حقوق تجارت (اخلاقی، بی‌تا، ص ۳)، اوصاف و ویژگی‌های اسناد تجاری را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

- الف) وصف تجاری بودن عملیات براتی؛
- ب) وصف شکلی بودن عملیات براتی؛
- ج) وصف تنجیزی بودن عملیات براتی؛
- د) اصل قابلیت انتقال اسناد براتی؛
- ه) وصف مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان سند براتی؛
- و) اصل استقلال امضاها؛
- ز) وصف تجریدی بودن عملیات براتی؛
- ح) اصل عدم قابلیت استناد به ایرادات؛
- ط) اصل ناشی شدن تعهدات برواتی از سند.

۲. وصف تجاری بودن عملیات براتی

۲-۱. مفهوم وصف تجاری بودن عملیات براتی و آثار آن

بند ۸ ماده‌ی ۲ قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱، معاملات برواتی را اعم از این‌که بین تاجر باشد یا غیرتاجر، تجاری تلقی کرده است. در واقع، مقصود از عملیات برواتی، اعمال حقوقی‌ای است که روی بروات انجام می‌شود و ایجاد و انتقال آن را محقق می‌کند؛ یعنی صدور، قبولی، ظهرنویسی و ضمانت. (اسکینی، ۱۳۷۸، ص ۶۱) برات‌کش با صدور و امضا، برات، برات‌گیر با قبولی آن، حامل برات که از طریق ظهرنویسی آن را به دیگر انتقال می‌دهد و به طور کلی شخصی که با امضای برات، یا ظهرنویسی آن، تعهد به پرداخت می‌کند، غالباً به منظور ادای دین و یا ایفای تعهدی

است که از یک رابطه‌ی حقوقی قبلی نشأت می‌گیرد. با وجود آن‌که، رابطه‌ی حقوقی قبلی ممکن است طبیعت تجاری داشته باشد یا مدنی، اصولاً تعهد ناشی از برات، تعهدی تجاری است و دارنده‌ی سند از قواعد و مقررات ساده و مؤثری که ویژه‌ی اعمال تجاری است، بهره‌مند خواهد شد. به دارنده‌ی سند تجاری، باید در صورت عدم پرداخت وجه آن در موعد مقرر، اطمینان داده شود که مطالبه‌ی حق او، به مقتضای اعمال تجاری، نسبتاً به سرعت تحقق می‌پذیرد. چند امر این اطمینان را تأمین می‌کند: دارنده‌ی سند تجاری در توسل به مراجع قضایی و انتخاب دادگاه صالح، از امکانات وسیع‌تری برخوردار است. در بسیاری از کشورها دعاوی تجاری، در صلاحیت ذاتی محاکم تجاری است. محاکم تجاری به جهت تخصص خود، به نحو شایسته‌تری به دعاوی تجاری رسیدگی می‌کنند. در خصوص صلاحیت نسبی نیز، دعاوی تجاری بنا به مقتضای طبیعت‌شان، تا حدودی از دایره‌ی شمول مقررات مشترک راجع به صلاحیت نسبی دادگاه‌ها خارج شده‌اند. در نظام حقوقی ایران برای رسیدگی به دعاوی تجاری، محاکم بازرگانی وجود ندارد، اما، قانون‌گذار نظر به سرعت و اعتباری که لازمه‌ی اعمال تجاری است، از جهت دادرسی، تسهیلاتی برای حل و فصل آن‌ها قائل شده است. (حیاتی، ۱۳۸۵، ص ۳۳) ماده‌ی ۱۳ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در این باره می‌گوید: «در دعاوی بازرگانی و دعاوی راجع به اموال منقول که از عقود و قراردادهای ناشی شده باشد خواهان می‌تواند به دادگاهی رجوع کند که عقد یا قرار داد در آن حوزه واقع شده است یا تعهد باید در آنجا انجام شود.» در دعاوی مشمول ماده، خواهان حق مراجعه به یکی از سه دادگاه محل اقامت خوانده، محل انعقاد عقد و یا محل انجام تعهد را دارد.

همچنین وصف تجاری عملیات براتی سبب می‌شود قواعد ورشکستگی، و نه اعسار، در مورد تعهدات ناشی از عملیات براتی اعمال گردد. تقلب در برات، عنوان تقلب در اسناد بازرگانی را دارد و خسارت نیز تابع نرخ تجاری است. (جعفری لنگرودی، پیشین، ص ۴۳۲) همچنین مرور زمان خاص اسناد تجاری در این موارد

جریان دارد. سرانجام این که اگر براتی که از طرف بانک قبول شده، جعل شود، ارتکاب چنین جرمی بنا بر بند ۱۰ ماده‌ی ۲۱ قانون تعزیرات، جعل اسناد تجارتي بانکی محسوب می‌شود.^۱ (فخاری، پیشین، ص ۱۶۴)

۲-۲. توجیه وصف تجاری بودن عملیات براتی

قانون‌گذار بنا بر دلایل زیر، عملیات براتی را عمل تجاری تلقی کرده است: نخست آن که، با عنایت به تسهیلات ویژه‌ای که برای متعهدله تعهد تجاری وجود دارد، خصیصه‌ی امنیت در مبادلات تجاری رعایت و لحاظ شود. دوم آن که: از همان ابتدا استفاده از آن برات جنبه‌ی تجارتي داشته است و قانون‌گذار این خصیصه را تنفیذ کرده است؛

سوم این که: کسی که برات را امضاء می‌کند، به‌طور ارادی خود را به تعهدات سنگینی ملزم می‌کند که خاص حقوق تجارت است؛ این امر در حقوق عام قراردادها اشکالی ندارد. هرچند در عمل پذیرش آن چندان هم بی‌اشکال نیست؛ زیرا، برات، با ویژگی‌هایی که دارد، برای معاملات میان اشخاص غیر تاجر مناسب نیست و به دلیل خطرهایی که برای امضاکنندگان در بردارد، باید این اشخاص را از آن دور نگه داشت به همین علت در فرانسه، اولاً صدور برات برای اشخاص صغیر ممنوع است، حتی اگر غیرمحمجور باشند؟^۲ و ثانیاً، اشخاص رشید نیز در برخی از معاملات برای پرداخت ثمن معامله نمی‌توانند برات و یا حتی سفته صادر کنند.

به عکس در حقوق ایران، حتی محجوران ممیز نیز ممکن است بتوانند برات

۱ در حال حاضر به موجب بند ۵ ماده‌ی ۵۲۵ قانون مجازات اسلامی، نسبت به جعل براتی که از سوی بانک قبول شده است، جرم‌انگاری شده است: ماده‌ی ۵۲۵: «هرکس یکی از اشیای ذیل را جعل کند یا با علم به جعل یا تزویر استعمال کند یا داخل کشور کند، علاوه بر جبران خسارت وارده، به حبس از یک تا ده سال محکوم خواهد شد... ۵- اسکناس رایج داخلی یا خارجی یا اسناد بانکی نظیر برات‌های قبول شده از طرف بانک‌ها یا چک‌های صادره از طرف بانک‌ها و یا سایر اسناد تعهدآور بانکی»

۲. در فرانسه صغار غیرمحمجور (Mineurs Emancipes) یعنی کسانی که دارای شانزده سال تمام هستند و دادگاه آن‌ها را ممیز شناخته است، حق هرگونه معامله‌ی مدنی دارند. اما انجام دادن معاملات تجاری (از جمله برات) برای آنان ممنوع است. (ر.ک: اسکینی، پیشین، ص ۶۲)

صادر کنند؛ در چنین صورتی، براتی که صادر کرده‌اند، باطل نمی‌شود. به موجب ماده‌ی ۸۵ قانون امور حسبی، محجور ممیز (صغیر یا سفیه) می‌تواند با اذن ولی یا قیم خود، کار یا پیشه انتخاب کند. از آن‌جا که، اذن در شیء، اذن در لوازم آن نیز هست، می‌توان بر این باور بود که هرگاه محجور ممیز، مأذون در تجارت باشد، حق صدور برات یعنی انجام دادن عمل تجاری را خواهد داشت. (اسکینی، پیشین، ص ۶۲؛ فخاری، پیشین، ص ۱۵۸)

به هر حال قانون‌گذار فرانسه، صدور براتی را که شرایط شکلی لازم را دارا است، ذاتاً عمل تجاری دانسته است. لیکن، برخی کشورها مانند لبنان، عملیات صدور برات را ذاتاً تجاری نمی‌دانند، مگر آن‌که رابطه‌ی مبنایی آن تجاری باشد و به تبع آن، صدور برات را نیز تجاری بشمارند. (ناصیف، ۱۹۹۶، ص ۲۹۳)

۳. وصف شکلی بودن عملیات براتی ۱

۳-۱. مفهوم وصف شکلی بودن عملیات براتی

همان‌گونه که پیشتر نیز گفته شد، از جمله کارکردهای مهم اسناد تجاری خصوصاً برات، قابلیت معامله و انتقال آن‌ها و در نتیجه کارکرد پرداختی است. برای رعایت دو اصل سرعت و امنیت در این خصوص ضروری است که در سند براتی، شکل و تشریفات خاصی رعایت شود. علی‌القاعده ارزش و تأثیر تعهد براتی با تنظیم سندی که منشا ایجاد آن تعهد است، احراز می‌شود. در تمام نظام‌های حقوقی، همواره بخشی از مباحث عملیات براتی، به بررسی شکل و صورت برات و فرم تنظیم و آثار مترتب بر آن‌ها اختصاص دارد، قانون تجارت ایران نیز در فصل مربوط به برات، به مانند سایر اسناد براتی مبحثی را به شرایط شکلی آن اختصاص داده و قالب و ظرف معینی را برای برات پیش‌بینی کرده است؛ قانون‌گذار نیز محاکم برای شرایط شکلی برات اهمیت خاصی قائل‌اند؛ به نحوی که عدم رعایت این شرایط اساسی را موجب خروج

سند تنظیمی از عداد اسناد تجاری، به معنی خاص می‌دانند؛ ماده‌ی ۲۲۶ قانون تجارت در خصوص برات بر این امر تصریح دارد.^۱ (اخلاقی، پیشین، ص ۱۱)

۲-۳. توجیه وصف شکلی بودن عملیات براتی

برات، یک سند است و سند بودن برات، یکی از عناصر مقوم آن است. از آنجا که تمام حقوق دارنده‌ی سند، از خود سند ناشی می‌شود، کلیه‌ی اعمال براتی (صدور، قبول و ظهرنویسی) باید در خود سند منعکس شود. به علاوه سند برات، موضوعیت دارد؛ یعنی از ادله^۲ نیست. (جعفری لنگرودی، ... ج ۲، ص ۸۳۶) به دیگر سخن، سند برات نه این است که در اثبات طلب، جنبه‌ی طریقی داشته باشد، بلکه سند برات «فی‌نفسه» دارای ارزش بوده و مورد انتقال قرار می‌گیرد. این امر، دلایل روشن دارد: لزوم احترام به شکل و صورت سند از این جهت است که از قصد و رضای امضاکننده‌ی سند حکایت کند، مفاد آن را به طور صریح و روشن و غیرقابل خدشه بیان دارد و این موضوع را به امضاکننده تفهیم نماید که تعهد او جنبه‌ی «تجریدی» دارد. (اخلاقی، پیشین، ص ۱۱) به علاوه سند براتی به شرطی می‌تواند وسیله‌ی پرداخت قرار گیرد که فی‌الواقع شبه پول^۳ باشد تا بتوان آن را با تکنیک‌های موجود فوری به پول تبدیل کرد. (صقری، پیشین، ص ۴۹)

بدین‌سان، فورمالیسم یا جنبه‌ی شکلی برات، انتقال و گردش سریع آن را تسهیل می‌کرده و دارنده‌ی یک سند براتی که شرایط شکلی در آن مراعات شده است را از هرگونه غافلگیری و پیچ و خم حاکم بر اسناد مدنی مصون می‌دارد. از این رو می‌توان رعایت وصف شکلی بودن برات را به عنوان یک قاعده‌ی عمومی حاکم بر سند براتی قلمداد کرد.

۱. «در صورتی که برات متضمن یکی از شرایط اساسی مقرر در فقرات ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷ و ۸ ماده ۲۲۳ نباشد مشمول مقررات راجعه به بروات تجاری نخواهد بود»

2. Preuves

3. Quasi Monnaie

۳-۳. آثار وصف شکلی بودن عملیات براتی

بر وصف شکلی بودن عملیات براتی آثار و نتایجی به شرح زیر مترتب می‌شود:
الف) تعهد براتی منحصراً از سندی ناشی می‌شود که متضمن شرایط اساسی مقرر در قانون تجارت باشد. در صورتی که برات فاقد هر یک از شرایط اساسی باشد، کامل نبوده و برات تجاری محسوب نمی‌شود.

ب) شکل و قالب سند تجاری، به تنهایی ماهیت حقوقی و حدود و ثغور تعهدات براتی امضاکننده را معلوم می‌کند. بر این مبنا، امضای شخص در متن سند، ظهور در صدور سند و تعهد پرداخت وجه آن از ناحیه‌ی او دارد و امضای شخص یا اشخاصی در ظهر سند، عنوان «ظهرنویس» به آن‌ها می‌دهد؛ همچنین شخصی که خود را ضامن پرداخت وجه سند تجاری نسبت به یکی از متعهدان آن اعم از صادرکننده یا ظهرنویسان قرار می‌دهد، «ضامن» خوانده می‌شود.

ضمانت شخص ثالث، می‌تواند در متن و نیز در ظهر سند قید و امضا شود. قسمت اخیر ماده‌ی ۲۴۹ قانون تجارت مقرر می‌کند «ضامنی که ضمانت برات‌دهنده یا محال‌علیه یا ظهرنویس را کرده است فقط با کسی مسؤولیت تضامنی دارد که از او ضمانت نموده است.»

بر این اساس می‌توان گفت، هرگونه شرط، قول و قرار، یا تعهدی خارج از محدوده و چارچوب متن و ظهر سند برات، فاقد ارزش و آثار تعهدات براتی است و حسب قواعد کلی حاکم بر تعهدات مدنی، می‌تواند برای طرفین یا اطراف آن الزام‌آور باشد.

ج) جنبه‌ی شکلی عملیات براتی، در تعیین موضوعات یک تعهد براتی، نقشی اساسی ایفا می‌کند؛ تعهد براتی، به نوعی، بر سند تکیه دارد و نمایانگر کیفیات فصول خاص آن است. رعایت این فصول، برات را از تعریف سفته و چک و به طریق اولی از حواله خارج می‌کند. در حقیقت، این فصول خاص هستند که شروط شکلی برات نامیده شده‌اند. (جعفری لنگرودی، ج ۲، پیشین، ص ۸۳۶)

بنابراین، وصف شکلی برات، دارندگان متوالی این سند تجاری را از فحص در خصوص انتقال‌دهنده‌ی سند تجاری معاف و تعهد‌مدیون سند را به پرداخت وجه آن به دارنده‌ی سند در سررسید مسجل می‌کند. (اخلاقی، پیشین، ص ۱۳) بر این اساس، مقررات متحدالشکل ژنو مقرر داشته است که دارنده‌ی یک سند تجاری که حق او از یک سلسله‌ی متوالی ظهرنویسی ناشی می‌شود، مالک قانونی سند محسوب می‌شود، حتی اگر آخرین ظهرنویسی سفید باشد.

۴. وصف تنجیزی بودن عملیات براتی

موضوع برات، عبارت از «دستور پرداخت مبلغ معینی پول در سررسید» است؛ این دستور باید منجز باشد؛ نمی‌توان پرداخت مبلغ مندرج در برات را بر چیزی معلق کرد. این امر از وصف تنجیزی عملیات براتی ناشی می‌شود. بدین ترتیب، هرگاه برات متضمن قیدی برای پرداخت باشد، یا این که پرداخت مبلغ مندرج در آن بر حدوث امری معلق شده باشد، این سند فاقد ارزش براتی است و برات محسوب نمی‌شود، بلکه سندی عادی در قلمرو حقوق مدنی است. همچنین می‌توان گفت چنانچه عملیات صدور برات، قبول آن، ظهرنویسی برات و یا ضمانت آن همراه با قید و یا معلق بر حدوث امری خارجی و محتمل‌الوقوع شود، آن عملیات براتی باطل تلقی می‌شود. مفهوم وصف تنجیزی در عملیات براتی در آثار نویسندگان حقوق تجارت و حتی کنوانسیون‌های بین‌المللی به طور منقح بیان نشده است؛ حتی گاه ظاهر برخی عبارات آنان متعارض به نظر می‌رسد. برای مثال، برخی حقوقدانان در مبحثی تحت عنوان شروط اختیاری برات، به جواز درج برخی شروط در برات تصریح نموده‌اند. (اخلاقی،) همچنین بر اساس ماده‌ی ۱۲ کنوانسیون ژنو: «ظهرنویسی باید بدون قید و شرط باشد. هر شرطی که ظهرنویسی را مقید نماید، کان‌لم‌یکن تلقی می‌گردد.» لکن بر اساس ماده‌ی ۱۵ همین کنوانسیون، «در صورت عدم وجود شرط خلاف، ظهرنویس ضامن تحصیل قبولی و پرداخت سند است»؛ لذا، این ماده ظهرنویسی مشروط را بر

خلاف ماده‌ی ۱۲ پیمان ژنو می‌پذیرد، بند دوم ماده‌ی ۱۷ کنوانسیون آنسیترال نیز به صراحت ظهنویسی توأم با شرط محدودیت قابلیت انتقال را معتبر دانسته است؛ همچنین در خصوص قبولی مشروط به شرط، بند ۲ ماده‌ی ۴۳ کنوانسیون آنسیترال و ماده‌ی ۲۶ کنوانسیون ژنو و نیز ماده‌ی ۲۳۳ قانون تجارت، قبول کننده به شرط را در حدود شروط قبولی مسؤؤل دانسته‌اند. به این ترتیب ملاحظه می‌شود، تحلیل منقح و روشنی از مفهوم وصف تنجیزی در عملیات براتی، در متون قانونی (قوانین داخلی و یا کنوانسیون‌های بین‌المللی) و نیز نوشته‌های حقوق دانان وجود ندارد. در تشخیص معلق بودن عملیات براتی باید به تفاوت میان شرط و تعلیق توجه کرد. به دیگر سخن، چنانچه شرطی ضمن یک عملیات براتی میان طرفین در سند گنجانده شود، به دلیل عدم رعایت وصف تنجیزی نمی‌تواند موجب بطلان آن عملیات براتی باشد؛ زیرا، گنجاندن شرط، موجب تعلیق و از بین رفتن وصف تنجیزی عملیات براتی نیست. همچنانکه تعیین سررسید برای پرداخت، با وصف تنجیزی عملیات براتی مابینت ندارد.

۵. اصل قابلیت انتقال اسناد براتی

همچنانکه پیش از این بیان شد، فلسفه‌ی وجودی اسناد براتی استفاده از آن‌ها به عنوان ابزاری مناسب، مطمئن و سریع در پرداخت است تا بتواند بستر مناسبی برای انجام مبادلات انبوه تجاری را فراهم آورد؛ از این رو، این اسناد در طی تحولاتی که پیدا کرده‌اند، به تدریج به سوی جایگزینی پول پیش می‌روند؛ به‌گونه‌ای که، نهایت مطلوب آن‌ها، کارکردشان به مانند پول است. بنابراین، می‌توان از قابلیت انتقال اسناد براتی به عنوان یک قاعده‌ی عمومی حاکم بر اسناد براتی یاد کرد.

۵-۱. نحوه‌ی انتقال اسناد براتی و تأثیر قید «حواله‌کرد» در قابلیت

انتقال

ظهرنویسی، روشی برای انتقال اسناد تجاری است. این مکانیسم در قرن شانزدهم توسط بازرگانان شهر ژنوا، ایتالیا ابداع شد و از آن‌جا که بدون هزینه و فاقد تشریفات است، به سرعت در تمام نظام‌های حقوقی جهان پذیرفته شد. برات از زمان پیدایش تا هنگامی که مکانیزم ظهرنویسی ابداع شد، به صورت سند در وجه شخص معین مورد استفاده قرار می‌گرفت، فقط کسی که اسم وی به عنوان دارنده در سند نوشته می‌شد، می‌توانست وجه آن را مطالبه کند؛ این سند، قابلیت نقل و انتقال نداشت و به همین دلیل مابین اقتضانات ناشی از مبادلات بازرگانی به شمار می‌رفت؛ لذا، برای تسهیل مبادلات بازرگانی، روش ظهرنویسی ابداع شد. در ابتدا روش مزبور این‌گونه بود که فقط اسنادی که به حواله‌کرد صادر می‌شد، با ظهرنویسی قابل انتقال بود و اگر در کنار نام دارنده‌ی سند، عبارت «حواله‌کرد» قید نمی‌شد، سند با ظهرنویسی قابل انتقال نبود. در سال ۱۹۳۰ که کنوانسیون‌های ژنو به تصویب رسید، با مدد از حقوق آلمان، در بخش نخست ماده‌ی ۱۱ قانون یکنواخت ژنو به صراحت مقرر شد که «هر نوع برات را و لو این‌که صراحتاً به حواله‌کرد صادر نشده باشد، می‌توان با ظهرنویسی منتقل کرد...»؛ مگر آن‌که برات در وجه شخص معین و بدون حواله‌کرد تنظیم شود. در این صورت برات با «آثار مترتب بر انتقال مدنی قابل واگذاری به غیر می‌باشد» (بخش دوم همان ماده) بنابراین، طبق ماده‌ی ۱۱ پیمان ژنو، سند براتی اصولاً قابل انتقال تجاری است، مگر این‌که صادرکننده با درج شرط «غیرقابل انتقال» یا «بدون حواله‌کرد» و مانند آن، این سند را غیرقابل انتقال کرده باشد. (کاویانی، ۱۳۸۷، ص ۴۲)

در حقوق ایران، با توجه به اطلاق ماده‌ی ۲۴۵ قانون تجارت که مقرر می‌دارد: «انتقال برات به وسیله ظهرنویسی به عمل می‌آید»، می‌توان گفت از آن‌جا که در این ماده، کلمه‌ی برات به طور مطلق به کار رفته است، هر براتی را شامل می‌شود، اعم

از آن که عبارت «حواله کرد» همراه با نام دارنده‌ی برات به کار رفته یا به کار نرفته باشد. این ماده همان گونه که گفته شد، در مورد چک و سفته نیز قابل اعمال است. در خصوص چک، ماده‌ی ۳۱۲ قانون تجارت مقرر می‌کند که چک می‌تواند در وجه شخص معین یا به حواله کرد یا در وجه حامل صادر شود؛ این ماده بلافاصله اضافه می‌کند که وجه چک به صرف امضا در ظهر، به دیگری انتقال می‌یابد. بنابراین، موضع قانون تجارت ایران با موضع قانون یکنواخت ژنو هماهنگ است و بر ذکر یا عدم ذکر عبارت «حواله کرد» از نظر حقوقی، اثری مترتب نیست. (همان، ص ۴۲)

۲-۵. انتقال برات در وجه حامل

بند ۷ ماده‌ی ۲۲۳ قانون تجارت به گونه‌ای تنظیم شده که به موجب آن برات باید فقط به نام شخص معین یا به حواله کرد شخص معین صادر شود. این شخص می‌تواند شخص ثالث یا خود برات‌دهنده باشد (ماده‌ی ۲۲۴ قانون تجارت)، ماده‌ی ۲۲۶ این قانون نیز مقرر داشته است که اگر برات فاقد قید منعکس در بند ۶ از ماده‌ی ۲۲۳ باشد، مشمول مقررات راجعه به بروات تجارتي نخواهد بود. «به این ترتیب قانون‌گذار در ایران صدور برات در وجه حامل را قبول نکرده است. همین راه‌حل را در قانون فرانسه می‌بینیم و رویه‌ی قضایی این کشور، اجرای این اصل را که در ماده ۱۱۰ قانون تجارت آمده است، به نحو جدی کنترل می‌کند. حقوق انگلیس در این رابطه نیز راه‌حل معتدلی در پیش گرفته است. در واقع علاوه بر این که برات را می‌توان در وجه یا به حواله کرد شخص معین صادر کرد (بند ۱ ماده ۷ قانون ۱۸۸۲)، می‌توان آن را در وجه حامل نیز صادر کرد. بند ۳ ماده ۸ قانون ۱۸۸۲ انگلیس مقرر می‌کند که: «برات در وجه حامل براتی است که یا به این عنوان تنظیم گردیده (یعنی روی آن قید در وجه حامل شده است) یا آن که تنها ظهرونیسی موجود در آن یا آخرین ظهرونیسی آن به صورت سفید امضا انجام شده باشد». بنابراین، در حقوق انگلیس برات را هم می‌توان در زمان صدور، به صورت وجه حامل تنظیم و ایجاد کرد و هم

در حین گردش (ظهرنویسی) و می‌توان آن را در وجه حامل کرد. در حقوق ایران و فرانسه، صدور برات در وجه حامل ممنوع است ولی گردش برات به صورت حامل (یعنی ظهرنویسی به صورت حامل) اشکال ندارد.» (اسکینی، ۱۳۷۳، ص ۲۳) راه حل قانون ایران و فرانسه، در قانون یکنواخت ژنو و نیز کنوانسیون آنسیترال وجود دارد. براساس بند ۴ ماده‌ی ۱ پیمان ژنو، ذکر نام دارنده‌ی برات الزامی است و طبق ماده‌ی ۲ این پیمان، ضمانت اجرای این امر، خروج سند از عداد اسناد برواتی است. همچنین به موجب قسمت اخیر ماده‌ی ۱۲ این پیمان، ظهرنویسی در وجه حامل یا ظهرنویسی سفید مجاز شمرده شده است. در کنوانسیون آنسیترال صدور سند در وجه حامل پیش‌بینی نشده است، اما طبق بند ۱ ماده‌ی ۱۳ این کنوانسیون، ظهرنویسی سفید پذیرفته شده است. برخی از نویسندگان علت ممنوعیت صدور برات را جلوگیری از رقابت آن با اسکناس دانسته‌اند. (صقری، پیشین، ص ۵۸)؛ برخی دیگر (فخاری) علل تاریخی را در این امر مؤثر دانسته‌اند به این صورت که از ابتدا برات به صورت در وجه شخص معین صادر می‌شد تا در سفرهای تجاری در صورت مفقود شدن یا سرقت شدن قابل وصول نباشد. به هر حال، علت هر چه باشد، با توجه به نقشی که امروزه برای اسناد تجاری خصوصاً برات مطلوب به شمار می‌رود (جایگزینی پول)، عدم قابلیت صدور برات در وجه حامل قابل انتقاد به نظر می‌رسد. نتیجه آن که، در صورتی که برات در ظهرنویسی به صورت سفید امضا یا درجه حامل در آمده باشد، این برات به طریق ظهرنویسی و نیز از طریق قبض و اقباض قابل انتقال است.

۳-۵. تأثیر شرط عدم انتقال در قابلیت انتقال اسناد براتی

هرگاه به هنگام صدور سند، شرط عدم انتقال آورده شود، همان گونه که پیش‌تر نیز گفته شد، سند غیرقابل انتقال تجاری خواهد بود. البته از طرق مدنی می‌توان آن را منتقل کرد، لیکن ضمانت‌ها و حمایت‌های تجاری در این انتقال وجود نخواهد داشت؛ لذا، چنان چه به هنگام ظهرنویسی به نحوی شرط عدم انتقال شود، به

این معنی است که در صورت انتقال سند، ظهرنویسی که این شرط را مقرر کرده در مقابل سایر دارندگان مسؤلیت نخواهد داشت؛ بنابراین، این شرط مانع انتقال تجاری سند براتی نخواهد بود.

۶. اصل مسؤلیت تضامنی امضاکنندگان برات

بنابراین اصل، امضاکنندگان سند براتی در مقابل دارنده‌ی برات متضامناً مسؤول هستند؛ به‌نحوی که، در صورت عدم پرداخت برات در سررسید، دارنده می‌تواند بدون رعایت تقدم و تأخر به هر یک از آن‌ها برای وصول وجه برات مراجعه نماید. (ستوده تهرانی، ۱۳۸۲، ص ۵۶) توضیح آن‌که، اشخاص متعدد تحت عناوین گوناگون، سند براتی را امضا می‌کنند. (صادرکننده‌ی برات، محال‌علیه قبول‌کننده، ظهرنویس، ضامن) همه‌ی این اشخاص در قبال دارنده‌ی سند مسؤولیت تضامنی دارند؛ اگر در سررسید مشخصی که باید وجه سند، به هر دلیل پرداخت صورت نگیرد، دارنده‌ی سند می‌تواند به هر نحوی که مایل باشد، به امضاکنندگان مراجعه کند؛ می‌تواند در آن واحد به همه‌ی آن‌ها رجوع کند یا به تعدادی یا یکی از آنان و در صورتی که نتیجه نگیرد، می‌تواند به دیگری یا دیگران رجوع نماید. همچنین می‌تواند برای وصول قسمتی از وجه سند به یکی یا عده‌ای رجوع کرده و برای وصول مابقی وجه سند به دیگری یا دیگران رجوع کند. در مراجعه به امضاکنندگان نیز لازم نیست، ترتیبی رعایت شود. (کاویانی، پیشین، ص ۳) این یکی از امتیازات مهم سند براتی است، لذا، به هر میزان که امضاکنندگان سند تجاری بیشتر باشند، آن سند ارزش و اعتبار بیشتری خواهد داشت.

نویسندگان حقوق تجارت، نوعاً مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان سند براتی را برخلاف قواعد عام حقوق مدنی و به عنوان یکی از امتیازات خاص اسناد تجاری قلمداد کرده‌اند. برای مثال، یکی از اساتید حقوق تجارت در مقدمه‌ی بحث خود راجع به مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان سند براتی چنین می‌گوید: «اصولاً در نظام حقوقی

ما که مبتنی بر فقه امامیه است، مسؤولیت جمعی، نسبی یا مشترک است و مسؤولیت تضامنی کاملاً جنبه استثنایی دارد. در صورتی مسؤولیت جمعی، تضامنی است که قانون یا قرارداد آن مسؤولیت تضامنی را مورد شناسایی قرار داده باشد. مطابق ماده ۴۰۳ قانون تجارت، مسؤولیت تضامنی یا به حکم قانون برقرار می‌شود یا به موجب قرارداد. پس هر کجا صراحتاً قانون یا قراردادی، مسؤولیت را تضامنی نشانخته باشد باید به اصل رجوع کنیم و آن را مشترک یا نسبی بدانیم.» (همان، ص ۴۲)؛ برخی نویسندگان نیز با ارائه‌ی تحلیلی از مبحث ضمان در فقه امامیه و حقوق مدنی ایران و تبیین نظریه‌ی نقل ذمه به ذمه، اصل را در حقوق مدنی در صورت ورود متعهد (ضامن) به یک رابطه‌ی حقوقی، برائت ذمه‌ی مدیون اصلی دانسته و لذا این‌گونه تصور نموده‌اند که در قلمرو حقوق تجارت، در باب اسناد تجاری، قانون‌گذار تجارت، در بحث از مسؤولیت متعهدان یک سند تجاری، مبنای حقوقی متفاوتی از حقوق مدنی اختیار کرده است. (اخلاقی، پیشین، ص ۱۳) لیکن، به نظر می‌رسد مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان سند براتی، بنابر تحلیلی که از ماهیت حقوقی سند براتی ارائه خواهد شد، نه یک امر خلاف قواعد حقوق مدنی، بلکه کاملاً مطابق قاعده است. برای وقوف به جزئیات دقیق مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان سند براتی، در مباحث آتی مسؤولیت هر یک از مسؤولان تضامنی برات تشریح می‌شود.

«بنابر قاعده‌ی کلی اشخاصی که نسبت به پرداخت وجه سند براتی دارای مسؤولیت تضامنی هستند، عبارت‌اند از: صادرکننده‌ی برات (برات‌کش)، شخصی که مبادرت به قبول برات کرده است (برات‌گیر) و ظهرنویس یا ظهرنویسانی که بدین وسیله سند را منتقل می‌نمایند. به علاوه اشخاصی که به عنوان ضامن، سند را امضاء می‌کنند یا به جای محال‌علیه مبادرت به قبول سند می‌نمایند با اشخاصی که در بالا ذکر شد، مسؤولیت تضامنی دارند. ملاحظه می‌گردد که وجه مشترک مسؤولین سند آن است که متن یا ظهر سند را امضاء نموده‌اند. معذک این امر بدان معنا نیست که هر امضایی موجب مسؤولیت گردد. مثلاً ظهرنویسی به عنوان وکالت در وصول، گرچه

مستلزم امضای سند است، اما در برابر دارنده ایجاد مسؤولیت نمی‌کند. کنوانسیون آنسیترال در پاراگراف ۱ ماده ۳۳ و طی یک حکم کلی مقرر می‌دارد: «با رعایت مواد ۳۴ و ۳۶ شخص در مقابل سند مسؤولیت ندارد مگر آن را امضاء نماید.»

از این حکم می‌توان استفاده کرد که بدون امضای سند، مسؤولیتی محقق نمی‌گردد، اما استثنای مذکور در حکم ظاهراً مفهوماً این معنا است که سند ایجاد مسؤولیت می‌کند. در حالی که همان گونه که بیان شد، امضای سند در بعضی موارد موجب مسؤولیت نمی‌شود کنوانسیون‌های ژنو در این زمینه دارای احکام روشن‌تری هستند. ماده‌ی ۴۷ کنوانسیون ژنو ۱۹۳۰ مقرر می‌دارد: «برات دهنده، قبول‌کننده، ظهرنویس یا ضامن، به واسطه‌ی ضمانت در برات، همگی در برابر دارنده مسؤولیت تضامنی دارند...»

ماده‌ی ۲۴۹ قانون تجارت ایران نیز در حکمی مشابه با ماده‌ی ۴۷ کنوانسیون ژنو ۱۹۳۰، برات دهنده، کسی که برات را قبول کرده و ظهرنویس‌ها را از جمله مسؤولین تضامنی معرفی کرده است. «(نصیری، بی‌تا، ص ۱۲۴) ماده‌ی مزبور مقرر می‌دارد: «برات‌دهنده و کسی که برات را قبول کرده و ظهرنویس‌ها در مقابل دارنده‌ی برات مسؤولیت تضامنی دارند. دارنده‌ی برات در صورت عدم تأدییه و اعتراض می‌تواند به هر کدام از آن‌ها که بخواهد منفرداً یا به چند نفر یا تمام آن‌ها مجتمعاً رجوع نماید. همین حق را هر یک از ظهرنویس‌ها نسبت به ظهرنویس‌های ما قبل خود دارد... ضامنی که ضمانت برات‌دهنده یا محال‌علیه یا ظهرنویس را کرده، فقط با کسی مسؤولیت تضامنی دارد که از او ضمانت نموده است.» با توجه به موارد مذکور، ضمانت هر یک از امضاکنندگان برات را توضیح می‌دهیم:

۱-۶. مسؤولیت برات‌کش

برات‌کش (صادرکننده‌ی سند براتی)، برات را ایجاد می‌نماید و آن را به

برات‌گیر تسلیم می‌دارد. صدور برات باعث مسؤلیت او برای انجام دستور پرداخت می‌شود؛ در صورت عدم انجام دستور در سررسید، وی مسؤول خسارات وارده به دارنده‌ی برات است؛ زیرا، نمی‌توان سندی را به جریان گذاشت، بدون آن‌که مسؤولیت اجرای آن را بر عهده گرفت. به موجب ماده‌ی ۲۴۹ قانون تجارت، برات‌کش در صورتی ضامن پرداخت برات است که دارنده، برات را در سررسید مطالبه کرده و در صورت عدم تأدیه، به موقع، اعتراض کند؛ مگر آن‌که نتواند ثابت کند که در سر وعده، وجه برات را به محال‌علیه رسانیده است که در این صورت طبق ماده‌ی ۲۹۰ قانون تجارت با وجود آن‌که برات‌گیر در انجام وظایف خود غفلت نموده است، باز هم برات‌کش مسؤول پرداخت مبلغ برات است. لیکن، اگر برات‌کش در خود برات، دارنده‌ی برات را از اخذ قبولی یا اعتراض معاف دارد، بدین دلیل که موافقت خود را با عدم انجام تشریفات مزبور قبلاً اعلام داشته است، عدم رعایت تشریفات مزبور از طرف دارنده‌ی برات رافع مسؤولیت و ضمانت او برای پرداخت وجه برات نخواهد بود. (ستوده تهرانی، پیشین، صص ۵۷-۵۶)

پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود، آن است که آیا صادرکننده‌ی برات می‌تواند در ضمن صدور سند، عدم مسؤولیت خود را شرط کند؟ در حقوق کشورهای انگلیس و آمریکا در پاسخ به این سؤال، به طور کلی از امکان سلب یا محدودیت تعهد برات‌کش سخن به میان آمده است. (صقری، پیشین، ص ۱۲۰)

در صدور برات چنین شرطی می‌تواند واجد غرض عقلایی شناخته شود. صادرکننده، طلبی را که از محال‌علیه دارد، به غیر واگذار می‌کند. اما مایل نیست ضامن پرداخت نیز باشد، بلکه می‌خواهد خطر وصول طلب را نیز به غیر واگذار کرده و خود را از قید مسؤولیت برهاند. حقوق اسناد تجاری، چنین شرطی را به‌رغم غرض عقلایی متصور برای آن، مخل فلسفه‌ی وجودی اسناد تجاری دانسته است؛ اسناد تجاری باید قابلیت جایگزینی پول را داشته باشند، اما شرط عدم مسؤولیت

صادرکننده‌ی برات به منزله‌ی تردید صادرکننده در امکان وصول طلب بوده و چنین سندی در خور قرار گرفتن در شمول اسناد تجاری جایگزین پول نخواهد بود. (نصیری، پیشین، صص ۱۲۵-۱۲۴)

کنوانسیون آنسیترال در پاراگراف ۲ ماده‌ی ۳۹ به بطلان شرط عدم مسؤولیت صادرکننده سفته تصریح دارد، اما پاراگراف ۲ ماده ۳۸ در زمینه‌ی عدم مسؤولیت صادرکننده‌ی برات، اراده‌ی صادرکننده را به صورت محدود محترم شمرده است: «صادرکننده‌ی برات می‌تواند با شرط صریح مسؤولیت خود را نسبت به قبول یا پرداخت حذف یا محدود کند. چنین شرطی فقط نسبت به صادرکننده مؤثر است. شرط حذف‌کننده یا محدودکننده‌ی مسؤولیت پرداخت فقط در صورتی معتبر است که شخص دیگری مسؤول سند باشد یا مسؤول سند بشود» بنابراین، اعتبار شرط عدم مسؤولیت صادرکننده‌ی برات، معلق به آن است که شخص دیگر به عنوان قبول‌کننده (محال‌علیه) یا ظهنویس (انتقال‌دهنده) مسؤول سند شود. به عبارت دیگر، مادام که سند متضمن چنین شرطی، از ناحیه‌ی شخص دیگری امضا نشده است، شرط فاقد اثر تلقی می‌شود. کنوانسیون‌های ژنو در این زمینه دارای حکمی ساده‌تر و در عین حال با انعطاف کمتری هستند. این اختلاف، بین کنوانسیون ژنو و کنوانسیون آنسیترال از جمله بزرگ‌ترین اختلافات میان دو کنوانسیون محسوب می‌شود. ماده‌ی ۹ کنوانسیون ژنو ۱۹۳۰ مقرر می‌دارد: «... ممکن است برات‌کش، مسؤولیت در اخذ قبولی برات را از خود سلب کند. اما هر شرطی که به موجب آن مسؤولیت خویش را در پرداخت ساقط گرداند، کان‌لم‌یکن تلقی می‌گردد.» (همان، صص ۱۲۶-۱۲۵)

قانون تجارت ایران در مورد شرط عدم مسؤولیت صادرکننده در اخذ قبولی و یا پرداخت وجه برات، متضمن هیچ حکمی نیست و سکوت اختیار نموده است. لذا، صحت یا عدم صحت چنین شرطی در حقوق ایران مورد تردید است. (همان، ص ۱۲۶) برخی نویسندگان حقوق تجارت، مخالف پذیرش شرط عدم مسؤولیت

پرداخت برات هستند؛ استدلال ایشان آن است که: در واقع برات کش با صدور برات، موفق به دریافت کالا یا خدمات شده و باید تأدیه‌ی ثمن را از طریق پرداخت برات محقق سازد. و آلا به طور غیرعادلانه تحصیل دارایی نموده و به اصطلاح از برات استفاده بلاجهت کرده است. (صقری، پیشین، ص ۱۱۸)

هرگاه معتقد باشیم کنوانسیون‌های ژنو منابع مناسب‌تری برای تکمیل خلأهای قانون تجارت هستند، باید قائل به بطلان شرط عدم مسؤولیت از ناحیه صادرکننده باشیم. (نصیری، پیشین، ص ۱۲۶)

به نظر می‌رسد با عنایت به «اصل مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان برات» می‌توان گفت شرط عدم مسؤولیت پرداخت برات توسط صادرکننده قابل پذیرش نباشد؛ زیرا، چنین شرطی خلاف مقتضای ذات ایجاد اعتبار است. لیکن شرط عدم مسؤولیت در قبول برات قابل پذیرش است؛ چه آن‌که، با مقتضای ذات آن تعارضی ندارد.

۲-۶. مسؤولیت برات‌گیر قبول‌کننده

برات‌گیر کسی است که باید وجه برات را در سررسید پرداخت نماید. در موقع صدور برات، امضای برات‌گیر در برات وجود ندارد؛ تا هنگامی که امضای برات‌گیر روی برات آورده نشود، از لحاظ برات مسؤولیتی متوجه او نیست؛ فقط پس از قبولی است که برات‌گیر مسؤول پرداخت می‌شود. ماده‌ی ۲۳۰ قانون تجارت تصریح می‌کند: «قبول‌کننده برات ملزم است وجه آن را سر وعده تأدیه نماید». ماده‌ی ۲۸ قانون یکنواخت ژنو مقرر می‌کند: «با قبولی، برات‌گیر متعهد می‌شود برات را در سررسید پرداخت کند. در صورت عدم پرداخت، دارنده حتی اگر برات کش باشد، بر علیه قبول‌کننده دارای حق مستقیمی است برای کلیه اموری که ممکن است به مناسبت مواد ۴۸ و ۴۹ تعلق گیرد و از برات ناشی می‌شود». مسؤولیت برات‌گیری که برات را قبول کرده باشد، حتی در صورت غفلت دارنده‌ی برات در انجام وظایف خود مانند

عدم اعتراض و غیره، محرز است. دارنده‌ی برات که در موعد مقرر اعتراض عدم تأدیه ننموده باشد، در صورتی که دعوی مضمون مرور زمان نشده باشد، می‌تواند علیه برات‌گیر اقامه‌ی دعوی نموده و مبلغ برات را وصول کند. (ستوده تهرانی، پیشین، ص ۵۷) در صورت قبولی مشروط نیز همچنان که گفته شد، مطابق ماده‌ی ۲۳۳ قانون تجارت، «قبول‌کننده به شرط در حدود شرطی که نوشته مسؤول پرداخت وجه برات است.»

۳-۶. مسؤولیت ظهرنویس

در تعریف ظهرنویسی گفته شده است «ظهرنویس، دارنده براتی است که برات خود را به وسیله ظهرنویس به دیگری انتقال می‌دهد. ظهرنویسی فقط یک انتقال ساده نیست، بلکه ظهرنویس پرداخت وجه برات را تضمین می‌کند.» (همان، ص ۵۸) دارنده براتی که در نتیجه‌ی ظهرنویسی، برات به او منتقل می‌شود، تمام حقوق ناشی از برات را به دست می‌آورد. در این خصوص ماده‌ی ۱۴ قانون یکنواخت ژنو تصریح می‌کند: «ظهرنویس کلیه حقوقی را که از برات ناشی می‌شود منتقل می‌کند.»

همچنین با ظهرنویسی، ظهرنویس در مقابل دارنده برات مسؤول پرداخت خواهد بود. این امر در ماده‌ی ۲۴۹ قانون تجارت تصریح گردیده است. در این خصوص همچنین ماده‌ی ۴۷ قانون یکنواخت ژنو نیز چنین مقرر داشته است: «کلیه کسانی که براتی را صادر، قبول، ظهرنویسی یا ضمانت می‌نمایند در مقابل دارنده، متضامناً مسؤول می‌باشند...»

ماده‌ی ۲۴۹ قانون تجارت ایران نیز شرط مسؤولیت ظهرنویس و به طور کلی مسؤولان برات را عدم تأدیه از سوی برات‌گیر و نیز اعتراض در مدت مقرر دانسته است. همچنین بنا بر ماده‌ی اخیر، ظهرنویسی که متعاقب درخواست دارنده برات مجبور به تأدیه وجه آن شده است، می‌تواند به ایادی پیش از خود رجوع کند. این امر

در ماده‌ی ۴۹ پیمان ژنو مورد تأیید قرار گرفته است: «کسی که مبلغ برات را مسترد داشته است، می‌تواند:

۱ - مبلغ کاملی را که پرداخته است؛

۲ - بهره‌های مبلغ مزبور را که از قرار شش درصد از روز استرداد حساب می‌شود؛

۳ - مخارجی را که کرده است، از ضامنین خود مطالبه کند.»

در خصوص امکان درج شرط عدم مسؤولیت یا محدود بودن مسؤولیت ظهرنویس توسط او در هنگام ظهرنویسی، پیش از این سخن به میان آمد. به اجمال تأکید می‌شود که حسب مواد ۱۶ کنوانسیون ژنو ۱۹۳۰ و ماده‌ی ۱۸ کنوانسیون ژنو ۱۹۳۱ و نیز پاراگراف ۲ ماده‌ی ۴۴ کنوانسیون آنسیترال ۱۹۸۸ درج چنین شرطی پذیرفته شده است. (نصیری، پیشین، ص ۱۲۶)

۷. اصل استقلال امضائات

۷-۱. مفهوم اصل:

اصل استقلال امضائات^۱ به این معنا است که هر امضایی باید مستقل از سایر امضائات در نظر گرفته شود، به طوری که، بطلان یک امضا به دیگر امضاهای موجود در سند سرایت نمی‌کند. به بیان دیگر، هر امضا به طور مستقل و بدون توجه به سایر امضاها بیانگر تعهد امضاکننده است. (دمرچیلی و دیگران، ۱۳۸۱، ص ۵۱۸) بدین ترتیب در قلمرو حقوق تجارت، بنابر اصل استقلال امضائات، هنگامی که یک سند براتی به گردش درآمده و از طریق ظهرنویسی به اشخاص ثالث منتقل شود، فقدان هر یک از شرایط اساسی، موجب سلب اعتبار سند تجاری و مسؤولیت سایر امضاکنندگان سند نخواهد بود. (اخلاقی، پیشین، ص ۲۲) توضیح آن که، یک سند براتی ممکن است به طور همزمان متضمن امضاهای صحیح، امضاهای جعلی یا مربوط به اشخاص واهی یا فاقد اهلیت یا مجهول باشد و یا این که ممکن است این سند دارای امضای

ناشی از اکراه، اشتباه یا تدلیس باشد. بنا بر اصل استقلال امضات، وجود چنین ایرادهایی در برخی امضاهای سند، موجب سلب مسؤولیت از متعهدان براتی که امضای (دارای شرایط اساسی صحت) آنان در سند وجود دارد، نمی‌شود. دامنه‌ی نفوذ و اجرای این اصل وسیع است؛ در مورد اعمال آن، تفکیک امضای صادرکننده و ظهرنویس یا ضامن جایز نیست. اصل مزبور به هر فرض و موردی که امضا یا تعهد یک یا چند نفر از امضاکنندگان یا متعهدان سند تجاری، به جهتی از جهات باطل باشد، تسری دارد. (همان، ص ۲۴) تنها استثنایی که از سوی برخی نویسندگان بر این اصل وارد شده، آن است که هرگاه قبولی شخص ثالث برای شخصی باشد که امضای او جعل شده است، این قبولی فاقد اثر است. (همان، ص ۲۵) البته برخی دیگر از نویسندگان حقوق تجارت (همان، ص ۱۳۸) با این نظر مخالف بوده و چنین بیان داشته‌اند: «اگر تعهد شخصی که برای او قبولی داده شده باطل باشد از ثالث پذیرنده سلب مسؤولیت نمی‌گردد.»

۷-۲. اصل استقلال امضات در کنوانسیون‌های بین‌المللی و حقوق

ایران:

اصل استقلال امضات در کنوانسیون ژنو ۱۹۳۰ مورد پذیرش قرار گرفته است، ماده‌ی ۷ این کنوانسیون در مقام بیان این اصل چنین مقرر می‌دارد: «در صورتی که برات دارای امضای اشخاصی باشد که فاقد اهلیت برای متعهد ساختن خود از طریق برات هستند یا برات متضمن امضاهای مجعول باشد یا امضای اشخاص موهوم یا امضایی که به هر دلیل دیگری نتوان امضاکنندگان آن یا کسانی که از طرف آن‌ها امضا انجام گرفته است را متعهد نمود، مسؤولیت امضاکنندگان دیگر به اعتبار خود باقی است.» (دمرچیلی و دیگران، پیشین، ص ۵۱۸)

کنوانسیون آنسیترا ل ۱۹۸۸، متن خاصی را به طور جداگانه به این موضوع اختصاص نداده است. اما از مجموع موارد مربوط به جعل و تزویر در سند (مواد ۳۴،

۳۵ و ۳۶)؛ اهلیت (مواد ۱۶، ۳۱، ۳۷، ۵۳ و ۵۷) و مسؤولیت تضامنی (ماده‌ی ۷۱)، اصل استقلال امضاها را می‌توان استنباط نمود. (صقری، ۱۳۶۹، ص ۱۵)

همچنین قانون تجارت فرانسه در بند ۲ ماده‌ی ۱۱۴ این اصل را مورد پذیرش قرار داده و در ماده‌ی ۱۷۸ خود بر آن صحه گذاشته است. (عرفانی، پیشین، ص ۲۵)

شایان ذکر است که بر اساس اصل استقلال امضات، هر صاحب امضا طبق مندرجات متنی که ملاحظه و تأیید کرده است، مسؤولیت خواهد داشت. ماده‌ی ۶۹ پیمان ژنو در این زمینه مقرر می‌دارد: «در صورت وقوع جعل و تزویر در متن برات، اشخاصی که پس از آن امضا نموده‌اند، مطابق عبارات تغییر یافته متن سند مسؤولیت دارند. اشخاصی که قبل از آن امضا کرده‌اند، در حدود عبارات متن اصلی مسؤولیت خواهند داشت» (اخلاقی، پیشین، ص ۴۸) پاراگراف ۱ ماده‌ی ۳۵ کنوانسیون آنسیترا نیز متضمن همین حکم است: «۱- اگر در سند تزویر شود:

(الف) شخصی که بعد از تزویر آن را امضا نموده، طبق مفاد سند پس از تزویر مسؤول است.

(ب) شخصی که قبل از تزویر آن را امضا نموده، برابر متن اصلی سند مسؤول است. معذک امضاکننده‌ای که خود تزویر را انجام داده و یا به آن رضایت داده است. مطابق متن تزویر شده مسؤول خواهد بود.» (نصیری، پیشین، ص ۱۴۹)

با توجه به عدم تصریح قانون تجارت ایران در خصوص اصل استقلال امضات، دو نظر از سوی حقوقدانان ابراز شده است: بنا بر نظر برخی از ایشان (ناصری، پیشین، ص ۲) چنین اصلی در حقوق تجارت ایران محمل قانونی ندارد؛ رویه‌ی قضایی نیز در مورد آن ساکت است. لذا، در خصوص پذیرش این اصل در حقوق ایران تردید است. نظر برخی دیگر بر این باورند که با عنایت به پذیرش مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان برات در حقوق ایران (مواد ۲۳۰ و ۲۴۹ قانون تجارت)، می‌توان این اصل را استنباط نمود. چرا که مواد مذکور به طور مطلق مسؤولان سند تجاری را موظف به پرداخت وجه سند می‌دانند و استثنایی را به عنوان ایرادهای راجع به روابط شخصی، به‌رغم

امکان پیش‌بینی و در مقام بیان بودن، پیش‌بینی نکرده‌اند. (دمرچیلی و دیگران، پیشین، ص ۵۱۹؛ اخلاقی، پیشین، ص ۲۳؛ صقری، ۱۳۸۰، پیشین، صص ۴۹-۴۸) در ادامه به تفکیک استقلال امضا ضامن نسبت به مضمون‌عنه، استقلال امضا برات‌گیر قبول‌کننده نسبت به برات‌کش و استقلال امضا قبول‌کننده‌ی ثالث نسبت به کسی که برای او قبولی داده است، را بررسی می‌کنیم.

۱-۲-۷. استقلال امضای ضامن نسبت به مضمون‌عنه

در مورد ضمانت، هر چند تعهد ضامن، تضامنی است اما، از آن‌جا که او عنوان ضامن دارد و نه مسؤول اصلی، تعهدش همان وسعتی را دارد که تعهد مضمون‌عنه دارا است. (نصیری، پیشین، ص ۱۴۹)

قسمت اخیر ماده‌ی ۲۴۹ قانون تجارت ایران این نکته را به صراحت بیان می‌کند: «ضامنی که ضمانت برات‌دهنده یا محال‌علیه یا ظهروپوسی را کرده، فقط با کسی مسؤولیت تضامنی دارد که از او ضمانت نموده است». مفهوم این ماده آن است که بر فرض صحت امضای مضمون‌عنه، صرفاً در صورتی که دارنده حق رجوع به او را داشته باشد، می‌تواند به ضامن او رجوع کند و الا چنین حقی برای وی متصور نمی‌باشد. لیکن در صورتی که تعهد مضمون‌عنه به دلیل عدم اهلیت، جعل و یا هر دلیل دیگری غیر از ایراد مربوط به شکل ظاهری سند باطل باشد، تعهد ضامن پابرجا بوده و ضامن نمی‌تواند با استناد به آن خود را از مسؤولیت برهاند. ماده‌ی ۳۲ کنوانسیون ژنو ۱۹۳۰ در این خصوص می‌گوید «... مسؤولیت ضامن همواره اعتبار دارد هر چند تعهدی را که او تضمین نموده است به هر دلیل جز ایراد مربوط به شکل ظاهر سند باطل باشد...» (همان، ص ۱۱۴) بند ۸ ماده‌ی ۱۳۰ قانون تجارت فرانسه نیز این حکم را مورد تأیید قرار داده است: «تعهد (ضامن) معتبر است، حتی در صورتی که تعهد ضمانت شده به دلیلی جز نقص شکلی باطل باشد». (اسکینی، ۱۳۷۸، ص ۱۱۵)

علت استثنا شدن ایرادات شکلی از حکم یاد شده را می‌توان این‌گونه بیان کرد که سند فاقد شرایط شکلی برات، در حقیقت سند براتی نیست؛ لذا، تعهد براتی مضمون‌عنه و همچنین تعهد براتی ضامن در سند براتی فاقد شرایط شکلی الزامی، باطل است.

۲-۷. استقلال امضای برات‌گیر قبول‌کننده نسبت به برات‌کش

در مورد مسؤولیت برات‌گیر قبول‌کننده، ماده‌ی ۲۳۰ قانون تجارت ایران مقرر می‌دارد: «قبول‌کننده برات ملزم است وجه آن را سر وعده تأدیه نماید». امضای قبول‌کننده نیز، یک امضای تأسیسی و مستقل از سایر امضاهاست؛ بنابراین، او نمی‌تواند در مقابل دارنده به ایرادات روابط مبنایی خود با صادرکننده استناد نماید. پرسشی که مطرح می‌شود، آن است که اگر امضای صادرکننده به دلیل فقدان شرایط اساسی صحت، باطل باشد، آیا قبول‌کننده می‌تواند با استناد به بطلان امضای صادرکننده، خود را از تعهد براتی برهاند؟ به عنوان مثال، اگر تعهد براتی صادرکننده، به دلیل فقدان اهلیت یا فقدان قصد و رضا و یا جعل و امثال آن فاقد اعتبار باشد، آیا برات‌گیر قبول‌کننده، می‌تواند به استناد بطلان امضای صادرکننده از ایفای تعهد براتی سر باز زند؟ این موضوع خصوصاً در موردی که امضای صادرکننده جعلی باشد، اهمیت بیشتری می‌یابد. ماده‌ی ۵۴ قانون بروات انگلیس به صراحت این موارد را موجب سلب مسؤولیت برات‌گیر قبول‌کننده ندانسته است، به موجب این ماده: «برات‌گیر پس از قبول برات، نمی‌تواند از پرداخت برات به این بهانه خودداری کند که:

- صادرکننده‌ای وجود ندارد؛

- امضای صادرکننده جعلی است؛

- صادرکننده اهلیت یا اختیار صدور برات را نداشته است.»

برات‌گیر قبول‌کننده، در حقوق انگلیس مسؤول واقعی بودن و صحت امضای

صادرکننده است. (اسکینی، ۱۳۷۳، پیشین، ص ۶۹) این حکم از عموماًتی که در کنوانسیون‌های ژنو (ماده ۷) و آنسیترال (ماده ۳۰) وجود دارد، نیز قابل استنباط است.

برخی حقوق دانان نیز در خصوص این مسأله در حقوق ایران بیان داشته‌اند: «طبق قاعده استقلال امضای امضاکنندگان برات، حتی اگر برات کش، محجور بوده یا امضا او، مجعول باشد، قبول محال‌علیه چنین براتی، او را متعهد می‌کند.» (جعفری لنگرودی، ۱۳۵۷، ص ۴۳۹) لکن به نظر می‌رسد در صورت بطلان امضای صادرکننده، برات‌گیر جاهل به این بطلان بتواند با استناد به تدلیس یا حداقل اشتباه، خود را از مسؤولیت براتی برهاند. زیرا، او به پندار صحت امضای صادرکننده، مبادرت به قبول کرده است.

۳-۲-۷. استقلال امضای قبول‌کننده‌ی ثالث، نسبت به شخصی که

برای او قبولی داده است

به موجب ماده‌ی ۲۳۹ قانون تجارت «هرگاه براتی نکول شد و اعتراض به عمل آمد، شخص ثالثی می‌تواند آن را به نام برات‌دهنده یا یکی از ظهرنویسان قبول کند...»

در خصوص امکان استناد قبول‌کننده‌ی ثالث به بطلان امضای کسی که برای او قبولی داده است، برای رهانیدن خود از ایفای تعهد براتی، دو نظر ابراز شده است: بنابر یک نظر «قبولی به وسیله ثالث اگر برای شخصی باشد که امضای او جعل شده باشد، فاقد اثر و اعتبار است» (اخلاقی، پیشین، ص ۲۵) و بنابر نظر دیگر «با وجود فرعی بودن تعهد شخص ثالث پذیرنده، این فرد مطابق حقوق براتی مسؤولیت دارد؛ یعنی اگر تعهد شخصی که برای او قبولی داده شده باطل باشد، از ثالث پذیرنده سلب مسؤولیت نمی‌گردد. همچنین ثالث قبول‌کننده، نمی‌تواند ایرادات معاملاتی را که مقابل منتفع از قبولی دارد، در برابر دارنده برات نیز مطرح سازد» (صقری، ۱۳۸۰، پیشین، ص ۱۳۷)

۸. اصل مجرد بودن عملیات براتی

عملیات براتی معمولاً متعاقب یک رابطه‌ی حقوقی و در ایفای تعهدات ناشی از آن رابطه‌ی حقوقی انجام می‌گیرد. برای مثال، خریداری پس از خرید یک دستگاه خودرو به جای پرداخت ثمن معامله، به صورت وجه نقد، سند براتی را امضا کرده و به فروشنده تسلیم می‌کند. یا مستأجر، اجاره‌بهای ماهانه‌ی خود را به صورت تسلیم سند براتی تأدیه می‌کند. یا بدهکاری از بابت قرضی که به دیگری داشته آن را طی یک فقره سند براتی تعهد پرداخت کند. (اخلاقی، پیشین، ص ۲۷) این مثال بر رابطه‌ی حقوقی پیشین، بین صادرکننده‌ی برات و دارنده ناظر است، اما در خصوص رابطه‌ی پیشین میان صادرکننده‌ی برات و قبول‌کننده نیز می‌توان گفت معمولاً، برات‌گیر در اثر رابطه‌ی حقوقی قبلی که با صادرکننده‌ی برات داشته است، به او بدهکار است و در ایفای این تعهد خود اقدام به عملیات براتی «قبول» کرده است. در حقوق فرانسه به این دین سابق یا به طور کلی تعهدی که حالاً یا موقتاً بر عهده‌ی برات‌گیر، به نفع برات‌کش وجود دارد یا به وجود خواهد آمد، محل برات گفته می‌شود. به این ترتیب مفهوم محل یک مفهوم ساخته و پرداخته‌ی حقوقدانان فرانسوی است و از نظر نویسندگان معاصر این کشور عبارت است از طلب برات‌کش از برات‌گیر به صورتی که در سر وعده برات وجود دارد. بر اساس این تئوری، بین محل برات و منبع آن تفاوت وجود دارد: ممکن است صادرکننده برای برات‌گیر کالایی را ارسال داشته و برات‌گیر باید، در سر وعده‌ی برات، ثمن آن را بپردازد، یا ممکن است محال‌علیه یک بانک باشد که صادرکننده نزد او حساب جاری دارد و امثال آن (اسکینی، ۱۳۷۳، پیشین، ص ۵۴-۵۳)، این روابط حقوقی پیشین، منبع برات و دین ناشی از آن‌ها محل برات گفته شده است. با لحاظ این تئوری، ممکن است براتی فاقد محل باشد و حتی صادرکننده‌ی آن قصد نداشته باشد محل آن را در سر رسید نزد برات‌گیر تأمین کند (جعفری لنگرودی، ۱۳۵۷، پیشین، ص ۴۵) (برات‌سازی) به دیگر سخن ممکن است براتی به عهده‌ی برات‌گیر صادر شود، بدون آن که مسبوق به رابطه‌ی حقوقی

بین صادرکننده و برات‌گیر باشد و یا حتی بدون آن که، صادرکننده، قصد کارسازی وجه آن را داشته باشد. در حقوق فرانسه مباحث متعددی در خصوص تئوری محل صورت گرفته است. از جمله آن که: آیا وجود محل یا تأمین آن در آینده شرط صحت برات است؟ آیا با صدور برات، محل آن به دارنده منتقل می‌شود؟ آیا برات سازشی معتبر است یا خیر؟ بدون ورود در جزئیات مطرح در تئوری محل، به ذکر این موضوع بسنده می‌شود که (اسکینی، ۱۳۷۳، پیشین، ص ۵۳)، اصولاً طرح این تئوری ناشی از مجرد ندیدن برات است. این تئوری با پیش فرض وجود رابطه، بین تعهد مبنایی و تعهد براتی طرح شده و سعی در تبیین این رابطه دارد. از آنجایی که، اولاً، این تئوری توان توجیه احکام برات را نداشته است، ثانیاً، فواید عملی چندانی ندارد، خصوصاً در دوران اخیر کنار گذاشته شده و اصل مجرد بودن عملیات براتی مطرح گردیده است. بر اساس این اصل، تعهد براتی از تعهد اصلی یا مبنایی متعهد برات مستقل است. (اسکینی، ۱۳۷۸، پیشین، ص ۹۶) به دیگر سخن، این تعهدات نسبت به دارندگان پی‌درپی برات، اصولاً منتزع از روابط معاملاتی می‌باشد که علت و سبب را در آن تشکیل می‌دهد. (صقری، ۱۳۸۰، پیشین، ص ۴۹) لذا، دارنده‌ی برات به صرف وجود برات و تعهد موجود در آن حق دارد از هر یک از متعهدان برات، طلب خود را که ناشی از برات است، دریافت کند. (اسکینی، ۱۳۷۸، پیشین، ص ۹۶). به نظر می‌رسد مجرد بودن عملیات براتی، مهم‌ترین اصل حاکم بر برات است؛ به نحوی که، در حقیقت سایر اصول و اوصافی که برای برات بر شمرده شده، ناشی از همین اصل است. همچنین به نظر می‌رسد این اصل در کنوانسیون‌های بین‌المللی و نیز حقوق ایران قابل پذیرش است. مستندات قانونی که این اصل را می‌توان از آن‌ها استنباط نمود عبارت‌اند از:

الف) مواد ۳۰ و ۳۳ کنوانسیون آنسیترا ل به ترتیب در مورد غیرقابل استناد بودن ایرادات مبنایی و مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان؛

ب) مواد ۴۷ و ۱۷ کنوانسیون ژنو ۱۹۳۰ به ترتیب در مورد مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان و غیرقابل استناد بودن ایرادات روابط مبنایی؛

ج) مواد ۲۴۹، ۲۳۰ و ۲۳۱ قانون تجارت ایران در مورد مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان و مسؤولیت برات‌گیر قبول‌کننده.

همچنان‌که گفته شد، اصل عدم قابلیت استناد به ایرادات ناظر به این قسم از ایرادات برات می‌باشد. دلیل عدم قابلیت استناد به ایرادات روابط مبنایی در مقابل دارندگان آتی برات را باید در مجرد بودن تعهد براتی جست و جو کرد. در این‌جا به بررسی این اصل در کنوانسیون‌های بین‌المللی و حقوق ایران و نیز قلمرو آن می‌پردازیم.

ماده‌ی ۱۷ کنوانسیون ژنو در این خصوص مقرر می‌دارد: «امضاکنندگان براتی که علیه آن‌ها طرح دعوی شده است، نمی‌توانند در مقابل دارنده‌ی برات به روابط خصوصی خود با برات‌کش یا دارندگان قبلی برات استناد کنند، مگر آن‌که دارنده هنگام دریافت برات با سوءنیت به زیان مسؤول پرداخت عمل کرده باشد.» (صقری، ۱۳۸۰، پیشین، ص ۴۹)

ماده‌ی ۳۰ کنوانسیون آنسیترال نیز مقرر می‌دارد:

«۱- امضاکننده سند در برابر دارنده‌ی حمایت شده نمی‌تواند به هیچ ایراد استناد نماید مگر: (a) ...»

(b) ایراداتی که مربوط به معامله‌ی پایه میان خودش و دارنده‌ی حمایت شده باشد؛

(c) ایراد عدم اهلیت وی برای مسؤول شدن به موجب سند تجارتي.

۲- حقوق دارنده‌ی حمایت شده بر سند، موضوع ادعای اشخاص دیگر واقع نمی‌شود، مگر ادعای معتبر ناشی از معامله‌ی پایه میان خودش و شخص مدعی.» (نصیری، پیشین، ص ۱۵۱)

در خصوص مستندات قانونی این اصل در حقوق ایران، اطلاق مواد ۲۴۹ (در خصوص مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان)، ۲۳۰ و ۲۳۱ (مسؤولیت برات‌گیر قبول‌کننده) و ماده‌ی ۳۰۹ قانون تجارت مورد استناد قرار گرفته است. (اسکینی،

۱۳۷۸، پیشین، صص ۹۸-۹۷)

در خصوص قلمرو اصل مذکور نیز حسب مستندات قانونی پیش گفته، مواردی از این اصل استثنا شده‌اند؛ به دیگر سخن، موارد زیر قابل استناد هستند:

الف) ایرادات و ادعاهای مربوط به روابط شخصی صادر کننده سند با دارنده‌ی سند: همچنان که از مستندات قانونی پیش گفته قابل استنباط است، ایرادها فقط در مقابل ید یا یدهای غیرمستقیم و با واسطه قابل استناد نیستند، اما در مقابل شخصی که سند به‌طور مستقیم به او واگذار و یا منتقل شده است، قابل استناد هستند. (همان، صص ۱۰۰-۹۹؛ دمرچیلی و دیگران، پیشین، ص ۵۲۱) این حکم از صریح بند (b) پاراگراف یک ماده‌ی ۳۰ کنوانسیون آنسیترال و نیز مفهوم ماده‌ی ۱۷ کنوانسیون ژنو قابل استنباط است.

ب) ایرادها و ادعاهای مربوط به روابط مبنایی در مقابل دارنده‌ی با سوءنیت: یکی از شرایط تحقق اصل غیرقابل استناد بودن ایرادات، باحسن نیت بودن دارنده است. به بیان دیگر سوءنیت دارنده، از استثنائات اصل مزبور است، دارنده‌ی با سوءنیت، مصون از ایرادات ظهرنویسان یا صادرکننده نیست. البته داشتن سوءنیت در زمان قبض سند ملاک است. (جعفری لنگرودی، ۱۳۵۷، پیشین، ص ۴۴۱؛ دمرچیلی و دیگران، پیشین، ص ۵۲۱)؛

در خصوص مفهوم حسن نیت و سوءنیت، باید گفت این مفاهیم در حقوق ایران چندان روشن نیستند. ماده‌ی ۲۹ کنوانسیون آنسیترال این موارد را برای تحقق حسن نیت ضروری دانسته است:

سند، حسب ظاهر فاقد نقص باشد؛ دارنده از وجود هر ایراد و ادعا ناآگاه باشد و این که، دارنده، سند را از راه تقلب یا سرقت کسب نکرده و یا در برهه‌ای از زمان در تحصیل آن از طریق تقلب یا سرقت، شرکت نموده باشد.

از ماده‌ی ۱۶ کنوانسیون ژنو نیز می‌توان استنباط نمود که صفت دارنده‌ی با حسن نیت در برابر دارنده‌ی با سوءنیت، ناآگاهی وی است. این ماده مقرر می‌دارد:

«... مسؤؤلان سند نمی‌توانند به ایرادات ناشی از روابط شخصی خود با ظهرنویس در برابر دارنده استناد نمایند، مگر این‌که دارنده هنگام دریافت برات، آگاهانه به زیان مدیون عمل کرده باشد.» (نصیری، پیشین، صص ۱۴۱-۱۴۰) «در حقوق فرانسه به موجب ماده‌ی ۱۲۱ قانون تجارت آن کشور، دارنده‌ی با سوءنیت، دارنده‌ای است که اولاً: از چگونگی رابطه شخصی میان متعهد یا متعهدان سند آگاهی داشته و ثانیاً: عالماً به ضرر متعهد سند اقدام کرده باشد. به نظر می‌رسد در حقوق ایران در این باره صرف آگاهی دارنده از چگونگی رابطه‌ی مسؤؤلین سند کفایت می‌کند.» (دمرچیلی و دیگران، پیشین، ص ۵۲۱) یکی از نویسندگان حقوق، دارنده‌ی با سوءنیت را به این صورت تبیین می‌کند: «سوءنیت موقعی محقق است که حامل در حین به دست آوردن برات، اقدام به زیان محال‌علیه کرده باشد. یعنی بداند که در صورت الزام محال‌علیه به قبول برات، او را ملزم به ایفای ناروا خواهد کرد.» (جعفری لنگرودی، ۱۳۵۷، پیشین، ص ۴۴۱) همچنین در تعریف دارنده‌ی با حسن‌نیت آمده است: «دارنده‌ی براتی دارای حسن‌نیت است که حین انتقال برات به او، از چگونگی روابط شخصی میان متعهدان برات آگاهی نداشته است.» (اسکینی، ۱۳۷۸، پیشین، ص ۲)

۹. اصل عدم قابلیت استناد به ایرادات روابط مبنایی^۱

این اصل از مهم‌ترین نتایج اصل مجرد بودن عملیات براتی است. بر اساس این اصل نمی‌توان در مقابل دارنده‌ی برات، انجام نشدن تعهدات ناشی از رابطه‌ی اصلی یا مبنایی را برای رفع مسؤولیت ناشی از امضای برات عنوان کرد. «به عبارت دیگر متعهدین برات نمی‌توانند در مقابل دارنده‌ی برات به ایراداتی متوسل شوند که به مناسبت رابطه‌ی اصلی می‌توانند در مقابل متعهدله مطرح کنند.» (همان‌جا) بر اساس این اصل «تعهد براتی هر امضاکننده‌ی سند، مستقل از وجود یا عدم وجود رابطه‌ی معاملاتسی و کیفیت و کمیت آن با امضاکننده‌ی قبلی ورقه‌ی برات است. فی‌المثل،

1. «Le plincipe de l'inopposabilite des exceptions»

قبول کننده‌ی برات نمی‌تواند به عدم وجود یا عدم اجرا یا اجرای نادرست عقد بیع با برات کش استناد کند و از پرداخت کل مبلغ مندرج در برات طفره رود. همین کار را ظهرنویس مجاز به انجام نیست. مثلاً نامبرده اجازه ندارد چنین دفاع کند که کالای دریافتی از انتقال گیرنده‌ی برات معیوب بوده، و او کمتر از میزان منعکس در سند بدهکار است. حتی شخص مورد تعقیب قادر نیست به سقوط تعهد معاملاتی به علت فسخ قرارداد، تهاتر و امثال آن استناد جوید و پرداخت برات زیر سؤال رود». (صقری، ۱۳۸۰، پیشین، ص ۵۰)

ایراداتی که از سوی متعهد براتی در مقابل متعهدله تعهد براتی، می‌تواند طرح شود، بر دو قسم زیر هستند: (جعفری لنگرودی، ۱۳۵۷، پیشین، ص ۴۳۳)

۹-۱. ایرادهای مربوط به روابط مبنایی

این ایرادها به روابط پیش از عملیات براتی مربوط است. مانند آن که محال علیه برات، به دلیل فسخ معاملاتی مربوط به برات و یا عدم تحویل کالا مطابق عقد، قائل به عدم وجود بدهی به برات کش باشد. یا این که معتقد باشد، که دین مورد برات به علت طلب محال علیه از برات کش، تهاتر شده است.

۹-۲. ایرادات مربوط به خود برات،

اصل عدم قابلیت استناد به روابط مبنایی، صرفاً به قسم نخست ایرادات ناظر است و شامل ایرادات مربوط به خود برات (قسم دوم) مانند فقدان شرایط شکلی یا شرایط ماهوی صحت برات نمی‌شود.

اگر برات فاقد شرایط صحت باشد هر متعهدی می‌تواند در مقابل دارنده، آن را مطرح کند. (ستوده تهرانی، پیشین، صص ۶۶-۶۵) خروج ایرادها مربوط به شرایط برات (شکلی و ماهوی) از اصل مزبور، خروج تخصصی است و نه تخصیصی، لذا، به کار بردن لفظ استثناء در این موارد قابل انتقاد به نظر می‌رسد. بنابراین، اصل مزبور

شامل موارد زیر نمی‌شود:

الف) ایرادهای مربوط به شرایط شکلی سند (مواد ۲۲۳ و ۲۲۶ قانون تجارت ایران و مواد اول و دوم کنوانسیون ژنو ۱۹۳۰ و مواد اول و سوم کنوانسیون آنسیترال)؛

ب) ایرادهای مربوط به شرایط ماهوی عملیات براتی مانند:

جعل: (مواد ۳۴ و ۳۵ کنوانسیون آنسیترال و ماده‌ی ۷ کنوانسیون ژنو)؛

تزویر: (پاراگراف ۱ ماده‌ی ۳۵ کنوانسیون آنسیترال و ماده‌ی ۶۹ کنوانسیون

ژنو)

امضای سند توسط نماینده‌ی فاقد اختیار: (پاراگراف ۳ ماده‌ی ۳۶ کنوانسیون

آنسیترال و ماده‌ی ۸ کنوانسیون ژنو)؛

اکراه، اشتباه و تدلیس: (در این خصوص پیشتر سخن گفته شد)؛

ایراد عدم اهلیت (بند (C) پاراگراف ۱ ماده‌ی ۳۰ کنوانسیون آنسیترال و

مفهوم ماده‌ی ۷ کنوانسیون ژنو)؛

تکمیل برات بر خلاف قراری که بین طرفین بوده است:

در این خصوص ماده‌ی ۱۰ کنوانسیون ژنو مقرر می‌دارد: «اگر براتی که در

موقع صدور کامل نبوده است، برخلاف قراری که بین طرفین بوده است، کامل گردد،

ایراد عدم رعایت قرار بر علیه دارنده‌ی برات قبول نمی‌شود، مگر آن که برات را با

سوءنیت تحصیل کرده باشد، یا آن که موقع تحصیل، تقصیر سنگینی مرتکب شده

باشد.» (همان، ص ۲۶)

«کشور فرانسه، این راه‌حل را با استفاده از حق رزرو مذکور در ماده‌ی ۳

ضمیمه‌ی دوم کنوانسیون ژنو نپذیرفته است و در این مورد راه‌حل‌های ویژه‌ی خود

را اعمال می‌کند. به موجب سیستم حقوقی فرانسه، ممکن است برات در اجرای یک

قرارداد قبلی، توسط دارنده و حین دریافت برات از او توسط صادرکننده پس از قبولی

برات‌گیر، تکمیل شود. تکمیل برات به محض تحقق، نسبت به تکمیل‌کننده، همان

ارزشی را دارد که براتی که حین صدور کامل بوده است دارد، مشروط بر این که

تکمیل برات، مطابق قراردادی باشد که طرفین برای تکمیل برات منعقد کرده‌اند. در غیر این صورت، کسی که قبلاً به تکمیل برات رضایت داده است، نسبت به تکمیلی که خارج از قرارداد قبلی صورت پذیرفته است، تکلیفی ندارد.» (اسکینی، ۱۳۷۸، پیشین، صص ۴۶-۴۵)

پاراگراف ۲ ماده‌ی ۱۲ کنوانسیون آنسیترال نیز حکمی شبیه کنوانسیون ژنو در این خصوص دارد: «... شخصی که سند را قبل از تکمیل آن امضا نماید، می‌تواند به فقدان اختیار تکمیل‌کننده سند در برابر منتقل‌الیه که هنگام انتقال آگاه به این امر بوده است، استناد نماید...» (نصیری، پیشین، ص ۸۵) بنا بر مفهوم این ماده نیز می‌توان گفت ایراد تکمیل برات بر خلاف توافق بین طرفین در مقابل دارنده‌ی ناآگاه (با حسن‌نیت) مسموع نیست.

در حقوق ایران نیز برخی نویسندگان با استناد به مواد ۲۲۳ و ۲۲۶ قانون تجارت، برات ناقص را برات تجاری ندانسته و آن را سند عادی قلمداد نموده‌اند. (اسکینی، ۱۳۷۸، پیشین، صص ۴۶-۴۷)

در مقابل، برخی دیگر از نویسندگان حقوق تجارت (جعفری لنگرودی، ۱۳۵۷، پیشین، ص ۴۵۲؛ کویانی، پیشین، ص ۲۶)، برات سفید امضا را پذیرفته‌اند و صدور چنین براتی را به منزله‌ی وکالت صادرکننده به منتقل‌الیه در تکمیل مندرجات سفید برات قلمداد کرده‌اند. ایشان در حکمی شبیه کنوانسیون ژنو ایراد عدم رعایت قرار طرفین در تکمیل مندرجات سفید سند را در مقابل دارنده‌ی ناآگاه (باحسن‌نیت) مسموع ندانسته‌اند. (فخاری، پیشین، ص ...)

۱۰. اصل ناشی شدن تعهدات برواتی از سند

عملیات براتی، یک عمل حقوقی تشریفاتی است؛ در تعلیل این امر نیز به خاستگاه جایگزینی اسناد براتی به جای پول استناد گردید. بر اساس این اصل: اولاً، هر عملیات براتی که فاقد شرایط شکلی باشد، بلا اثر است؛

ثانیاً عملیات براتی و تمام شروط جایز آن صرفاً باید در خود سند منعکس شود؛ بنابراین، صدور، قبولی، ضمانت و ظهرنویسی و نیز کلیه‌ی شروط جایزی که ضمن هر یک از این موارد بین طرفین مقرر می‌شود، همگی باید در خود سند منعکس گردند. البته در خصوص امکان انعکاس ظهرنویسی در یک سند جداگانه^۱ پیش‌تر از این سخن گفته شد. بنابراین، عملیات براتی که در سند منعکس نشود، به لحاظ تجاری بلااثر است

ثالثاً، سند برات فی‌نفسه موضوعیت دارد و دارای ارزش است؛ بنابراین، جنبه‌ی طریقیقت نداشته و از ادله^۲ نمی‌باشد.

۱۱. برآمد

با عنایت به شرایط شکلی و ماهوی برات، و نیز با توجه به اصول و احکامی که در نظریه‌های حقوقی و به‌ویژه قانونی برای برات شمرده شده است، مقوم‌های اساسی برات عبارت از دو عنصر است: لزوم رعایت تشریفات خاص قانونی در سند براتی و ایجاد اعتبار پولی به میزان معین به نفع دارنده‌ی برات.

عملیات براتی، عملیاتی تشریفاتی است. لذا، در صورتی که در هر قسم عملیات براتی، این تشریفات رعایت نشود، آن عملیات فاقد اعتبار است. تشریفات مذکور به شرح زیر است:

الف) سند بودن برات: بر این اساس برات یک سند است. در حقیقت سند بودن برات نمایانگر لزوم کتبی بودن هر قسم عملیات براتی و لزوم انعکاس هر قسم عملیات براتی و شروط ضمن آن (در صورتی که درج آن شرط جایز باشد) است. بنابراین، اصل ناشی شدن تعهدات براتی ناشی از این عنصر برات است.

نتیجه‌ی مهم دیگری که از این امر حاصل می‌شود، «موضوعیت داشتن سند برات» است. توضیح آن که، اگر یک عمل حقوقی مانند حواله، بیع و یا انتقال طلب و

1. Allonge
2. Preuves

امثال آن در سند منعکس شود، این سند «دلیل» اصطلاحی است و در اثبات وقوع آن عمل حقوقی جنبه‌ی طریقت دارد. لکن سند براتی این گونه نیست، بلکه سند برات، خود موضوعیت دارد و لذا از ادله نیست. (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، پیشین، ص ۸۳۶) لذا، سند براتی در ایجاد تعهد براتی، نقش اصلی را ایفا کرده و نقص یا فقدان این سند، تعهد براتی را مخدوش می‌گرداند.

ب) درج مندرجات الزامی قانونی: برای اعتبار سند براتی باید تمام شرایط شکلی که در قانون برای برات الزامی شمرده شده است، در آن درج شود. در حقیقت، مجموع این شرایط که خاص سند براتی است، هر یک از اسناد براتی را از هم تفکیک می‌کند. بدین‌سان، این عنصر اساسی برات است که آن را از سایر اسناد براتی (سفته و چک) متمایز می‌کند.

ج) قبض و اقباض سند: از دیگر شرایط تشریفاتی تشکیل تعهد براتی، قبض و اقباض سند براتی است. بدین‌سان، تا پیش از قبض و اقباض، متعهد عملیات براتی می‌تواند از تعهد خود رجوع کند؛ و متعهدله تعهد براتی، تا برات را قبض نکند، اعتبار و حقی برای او علیه متعهد براتی حاصل نمی‌شود. بنابراین، شخصی که سند برات را بدون حق تصاحب کرده است، حداقل علیه کسی که از او تصاحب کرده، نمی‌تواند ذی‌حق شناخته شود.

عنصر دیگر برات که در حقیقت عنصر ماهوی برات را تشکیل می‌دهد، به این معنا است که سند براتی متضمن ایجاد اعتبار پولی به میزان معین و در سررسید معین یا توثیق این اعتبار پولی ایجاد شده است. بر اساس این عنصر برات: تعهد براتی یک تعهد مجرد است؛ که موضوع آن ایجاد اعتبار پولی است (صدور برات) و یا توثیق اعتبار ایجاد شده (ظهنویسی، قبول و ضمانت)؛ و متعهدله این اعتبار ایجاد شده، دارنده‌ی قانونی است.

بر اساس این عنصر برات بسیاری از اوصاف برات و اصول حاکم بر آن که توجه و تبیین می‌شوند.

فهرست منابع

۱. اخلاقی، بهروز، جزوه‌ی درس حقوق تجارت کارشناسی ارشد، دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، بی‌تا.
۲. اسکینی، ربیعا، حقوق تجارت (برات، سفته...)، چاپ پنجم، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۸.
۳. اسکینی، ربیعا، حقوق تجارت تطبیقی، چاپ اول، تهران، انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۳۷۳.
۴. اسکینی، ربیعا، حقوق تجارت کلیات منابع، معاملات تجاری و...، چاپ دوم، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۰.
۵. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، دائره‌المعارف حقوق مدنی و تجارت، جلد اول، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۵۷.
۶. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوقی، جلد دوم، تهران، انتشارات گنج دانش.
۷. حیاتی، علی‌عباس، شرح قانون آیین دادرسی مدنی، چاپ دوم، انتشارات سلسبیل، بهار ۱۳۸۵.
۸. دمرچیلی، محمد؛ حاتمی، علی؛ قرائتی، محسن، قانون تجارت در نظم حقوقی کنونی، چاپ دوم، انتشارات خلیج فارس، ۱۳۸۱.
۹. ستوده تهرانی، حسن، حقوق تجارت، جلد سوم، تهران، نشر دادگستر، ۱۳۸۲.
۱۰. صقری، محمد، حقوق بازرگانی اسناد، چاپ اول، تهران، انتشارات سهامی انتشار، ۱۳۸۰.
۱۱. صقری، محمد، «ارزیابی کلی پیش‌نویس ضمیمه اول کنوانسیون برات و سفته بین‌المللی»، مجله‌ی حقوقی شماره‌ی ۱۲، بهار و تابستان ۱۳۶۹.
۱۲. عرفانی، محمود، حقوق تجارت، جلد اول، چاپ هشتم، تهران، جهاد دانشگاهی، دانشگاه تهران، ۱۳۷۵.
۱۳. فخاری، امیرحسین، جزوه‌ی حقوق تجارت کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق(ع)
۱۴. فخاری، امیرحسین، جزوه‌ی حقوق تجارت ۳ کارشناسی، دانشگاه شهید

بهشتی، بی‌تا.

۱۵. کاویانی، کورش، حقوق اسناد تجارتي، تهران، چاپ اول، نشر میزان، ۱۳۸۷.

۱۶. نصیری، مرتضی، جزوه‌ی مقدمه اسناد بازرگانی، دانشکده‌ی حقوق و علوم

سیاسی دانشگاه تهران، بی‌تا.

۱۷. ناصیف، الیاس، الکامل فی قانون التجاره، جلد اول، عویدات للطباعه و النشر،

۱۹۹۶.